

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARI FRAZEOLOGIZMLARINING UMUMIY HARAKTERTIKASI

Ergasheva Nozima Xasan qizi

O'zbekiston Davlat Jahon Tillari Unversiteti O'qituvchisi

Kirish

Ushbu maqolani yozishdan ko'zda tutilgan maqsad o'zbek hamda ingliz tillaridagi iboralarning ifodalanish usullarini, shu bilan birgalikda ularning o'ziga xos lingvistik jihatlarini xususan ularning muhim xarakter jihatlarini frazeologik birliklar doirasida ma'lum darajada ko'rsatib berishdan iboratdir. Maqola o'z ichiga ikki tilda o'rganilgan frazeologik birliklarning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish orqali aniqlangan frazeologik birliklar o'zbek va ingliz tillaridan olingan aniq misollar orqali ko'rsatib o'tiladi. Shuningdek olimlar tomonidan rivojlantirilgan va barcha til doiralarida frazeologizmlar uchun umumiy bo'lgan klassifikatsiyalar bilan tanishtiradi.

Kalit so'zlari: Lingvistika, frazeologik birliklar, phraseological fusions, phraseologik unities, phraseological collocations.

Frazeologiya - o'zgargan ma'noga ega barqaror iboralarni - frazeologik birliklarni o'rganadigan fan. Frazeologizmlar har qanday tilda mavjud bo'lib, xalq nutqining go'zalligi va jonli tasvirini o'z ichiga oladi. Barqaror iboralar yoki frazeologik birliklar - bu yagona integral ma'noga ega bo'lgan va bitta sintaktik funktsiyani bajaradigan so'zlarning ifodali birikmalaridir. Frazeologik birikmaning barqarorligi deganda, unga biriktirilgan leksik tarkibning o'zgarmasligi tushuniladi va ekspresivlik - bu emotsional va baholovchi rang berishning mavjudligi. Ushbu iboralar nutqda tayyor leksik birlik shaklida ishlatiladi va yaxlit ma'noga ega bo'lib, ko'pincha unga kiritilgan so'zlarning ma'nosiga unchalik aloqasi yo'q. Masalan ingliz tilidagi "turn a blind eye" iborasi biror vaziyatni yoki ma'lumotni mensimalik, qabul qilmaslik ma'nosida ishlatiladi. So'zma so'z tushunadigan bo'lsak, ko'rga aylanish deb tarjima qilinadi. O'zbek tilida ham frazeologizmlar xuddi shunday, shunga qaramay ibora yoki frazalar har bir millatning madaniyatidan kelib chiqib yaratiladi va bitta qolipga tushadi. Masalan, boshi osmonga yetdi iborasi mamnun boldi ma'nosida ishlatiladi. Aslida iboralar bir so'zga teng bo'lolmaydi. "Books of English idioms" kitobining muallifi Collinsning qarashlariga ko'ra bugungi kunda yozma va og'zaki nutqda qo'llanilayotgan standart ingliz tilidagi frazeologik birliklar bu tilni boyitadigan, bezaydigan va albatta ehtiyotkorlik bilan foydalaniladigan muhim va asoslangan element hisoblanadi. Ehtiyotkorlik bilan foydalanish muhim ogohlantirishdir, chunki frazalar bilan to'lib toshgan nutq o'zining jozibasini yo'qotadi. Ular nutqqa tayyor holda olib kirilgan bo'lishiga qaramay, ularning ko'p takrorlanishi nutqning jilosini yo'qotadi va eskilik sarqitiga aylanishiga

sabab bo`ladi. Shuningdek bu so`z birliklarining o`zini ma`nosi orqali umumiy ma`noni tushunib bo`lmaydi. Frazеologik birliklarning muhim xususiyatlari bular:

1. Motivatsiya ya`ni ma`no kamligi
2. Leksik componentlarning turg`unligi

Motivatsiya bu ma`no bo`lib, agar so`z birikmasi tarkibidagi so`zlar umumiy ma`noni bersa bu motivated deyiladi. Masalan, red tape so`zini qizil lenta deb tushunsak bu motivated ya`ni oddiy so`z birikmasi bo`lyapti, agar uni byurokratik metodlar deb tushunsak unda nonmotivated- frazeologik birikma yoki idioma bo`lyapti, uning ma`nosi boshqa ma`noga ko`chyapti. Quyida bir qator misollarni ko`rib o`tamiz. A dark horse- to`gri ma`noda tarjima qilsak qora ot degani, idiomatik ma`nosi esa u haqida hech kim hech narsa bilmaydigan odam.

A white elephant –pulni keraksiz narsalarga sarflash(keraksiz chiqim)

The green-eyed monster –rashkchi odam, Otelloga nisbatan berilgan ta`rifdan qolgan.

O`zbek tilida ham frazeologizmlarga nisbatan asosan ibora so`zi ishlatiladi. Xususan Shavkat Rahmatullayevning o`zbek tilining izohli frazeologik lug`atida ham ibora deb aytiladi va asosan fe`lli birikmalar keltiriladi. Anqoning urug`i- topilishi qiyin bo`lgan narsa bo`lib, anqo faqatgina rivoyatlarda keltirilgan mevadir.

Qulog`i osmonda- hursand, baxtli

Ko`z qorachig`i- yakkayu yagona va qadr qiymati yuksak

Misollardan ko`rinib turibdiki o`zbek tilida idiomalarni yarim motivatsiyalangan deb olsak bo`ladi. Chunki uning ma`nosini so`zlarning o`zini ma`nosidan kelib chiqib tushunish mumkin, ma`nosi butunlay boshqa narsaga ko`chmagan. Shuningdek ingliz tilidan iboralarni tarjima qilishda ham aynan ekvivalentini topish qiyin. Chunki har bir frazaning kelib chiqishi, foydalanilishi o`sha til millatining madaniyati turmush tarsi va qadriyatlariga bog`liq bo`ladi. Shunga ko`ra frazeologik birliklarni nomlash bo`yicha ham turli bahslar kelib chiqqan va terminlari ham turlicha topiladi: set expressions, collacation, phrases, set phrases, fixed word groups. Ko`pchilik rus olimlari akademik Vinogradov tomonidan tanishtirilgan praseologic units terminidan foydalanishadi. G`arb olimlari esa idioms terminidan foydalanishadi, lekin rus lingvistikasida keltirilgan izohlarga ko`ra u frazeologik birliklarning bir bo`lagi xolos.

Frazeologik birliklarning klassifikatsiyasi

Rus olimi V.Vinogradov frazeologik birliklarni ma`nosiga asoslanib semantic jihatdan klassifikatsiya qiladi va ularni 3 turga bo`ladi:

1. Phraseological fusions -bular birliklar bo`lib, so`z tarkibining ma`nosidan umumiy ma`noni xulosa qilib bo`lmaydi. Frazеologik fusiyalarning ma`nosi til rivojlanishining hozirgi bosqichida motivatsiyasiz hisoblanadi.

a mare`s nest (chalg`itish),

2. Phrasological unities- bular ifoda bo`lib, so`zlar tarkibidan ma`noni xulosa qilish mumkin. Umumiy ma`no ko`chma ma`noga asoslangan bo`ladi.

to show one`s teeth (nazarga ilmaslik),

to stand to one`s guns (birovning fikriga qarshi turish).

Ular motivatsiyali ifodalardir.

3. Phraseological collocations- bular frazeologik birikmalar bo`lib, nafaqat motivatsiyalangan balki so`zlardan biri to`g`ri ma`noda qo`llanilgani holda boshqasi ko`chma ma`noda bo`ladi: to meet requirement (talab bilan uchrashmoq, talabiga mos kelmoq) to attain success (muvaffaqiyatga erishmoq). Frazeologik birliklarning bu guruhida ba`zi qismlar ko`chma ma`noni yo`qotmasligi mumkin. Masalan: to meet the needs, to meet the demand, to meet the necessity; to have success, to lose success (talab qilmoq, taklif qilmoq, majbur bo`lmoq). Bu birikmalar sinonim emas va umumiy ma`no o`zgaradi lekin asosiy so`z ma`nosi o`zgarmaydi.

Professor A.I. Smirnitsky frazeologik birliklarni tuzilish jihatdan klassifikatsiya qiladi va ularni so`z ekvivalenti sifatida vazifa bajaruvchi yuqori idiomatic so`z tasvirlovchilar deb, ularning semantik va grammatik jihatdan xarakterlaydi. U mavjud frazalarni 3 turini taklif qiladi:

1. traditional phrases- an`anaviy frazalar (nice distinction, rough sketch);

2. phraseological combinations – frazeologik tuzilmalar (to fall in love, to get up);

3. idioms – idiomalar (to wash one`s dirty linen in public); ikkinchi guruhni yana ikki kichik guruhga ajratadi:

1. one-top phraseological units, ya`ni bitta asosiy so`zdan tashkil topadi;

1. fe`l- ravishli: to give up, to bring up, to try out, to look up, to drop in, etc.

2. to be ko`makchili: to be surprised, to be up to, etc.

3. predlogli birikmalar: by heart.

2. two-top phraseological units: qo`shma so`zlardan tashkil topgan. Bu birliklar otga, fe`l yoki ravishga teng kelish mumkin: brains trust, white elephant, blind alley; to know the ropes, to take place; ups and downs , rough and ready, flat as a pancake; every other day.

Prof. Kunin esa frazeologik birliklar, frazeomatik birliklar va aralash holatlarni farqlab beradi. Frazeologik birliklar to`liq yoki qisman ma`nosini o`zgartiradi, frazeomatik birliklar esa uning adabiy ma`nosida qo`llaniladi. Ular ikkalasi frazeologik turg`unligiga qarab xarakterlanadi qaysiki, erkin frazalar va qo`shma so`zlardan farq qiladi. Prof. A.V. Kunin quyidagi jihatlariga ko`ra turg`unlik nazriyasini rivojlantirdi:

1. stability of usage- nutqda yaratilmagan nutqda tayyor holda qayta ishlangan frazeologik birlik;

2. lexical stability- frazeologik variantlashishda qisman yoki umuman takrorlanmas frazeologik birliklar tarkibidir. Quyidagi klassifikatsiyaga ko`ra frazalar variantlashyapti va ma`nosi o`zgarmayapti

Lexical: a skeleton in the cupboard / closet (oilaviy sir), a blind pig / tiger (alkogolni noqonuniy sotish);

Grammatical: to be in deep water / waters (qiyin vaziytada bo`lish), a stony heart – a heart of stone (shafqatsiz tabiat);

Positional: a square peg in a round hole – a round peg in a square hole (qobilyati yoki xarakteriga mos bo`lmagan vaziyatdagi odam), to dot the i's and cross the t's to cross one's t's and dot one's i's (hamma dalillar to`g`riligini ta`minlamoq);

Quantitative: Tom, Dick and Harry – every Tom, Dick and Harry (kimdir va hamma);

Mixed variants: raise/stir up the nest of hornets' nest about one's ears – to arouse/stir up the nest of hornets (qovog`arini uyini vayron qilish).

3.Semantic stability frazeologik birliklarning leksik turgunligiga asoslangan. Ba`zi o`zgarishlarga qaramay frazaning ma`nosi saqlab qolinadi. Bu kuchli, kychsiz, aniq yoki noaniq bo`lishi mumkin.

4.Syntactic stability.Bunda frazeologik birliklarning xarakter xususiyatlari quyidagicha bo`lishi mumkin:

1. Tayyor qilingan nusxasi;
2. Structural bo`linishi;
3. Morfologikal beqarorligi;
4. Leksik tarkibning o`zgarmasligi;
5. Semantic birlik;
6. Sintaktik moslashuvchanlik.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Shavkat Rahmatullayev, O`zbek tilining izohli frazeologik lug'ati, Toshkent., O`qituvchi,1978.
2. <https://studfile.net/preview/9166564/>